

A *Hymnus* – hazai nyelveken

KISS GY. CSABA

Kölcsey Ferenc nemzeti jelképpé vált versének fordításait és kultusztörténetét vizsgálva nem lehet eltekinteni attól a tényről, hogy a költemény keletkezésének idején – csakúgy, mint a modern magyar nemzettudat kialakulásának meghatározó évtizedeiben – Magyarország többnyelvű ország volt. A magyar nemzeti mozgalom számára pedig, s ez egyáltalán nem számított különlegességnek Közép-Európa keleti felén, a nemzeti önazonosság és műveltség alapvető tényezője lett az egynyelvűség. Abban az országban, melyet Csaplovics János (alias Johannes von Csaplovics vagy Ján Čaplovič), a szlovák születésű, munkáit többnyire németül jegyző, hazai a közös haza fiának valló tudós, a hazai néprajztudomány úttörője 1829-ben joggal úgy jellemezte: Európa kicsiben (Gemälde von Ungern, 1829). Ismeretes, hogy a magyar államnyelvért folytatott politikai küzdelem kezdőpontjának az az 1790-es országgyűlés tekinthető, melyet a magyar közösségi emlékezet egyébként nem tart számon jelentőségének megfelelően. A XVI. számú törvénycikk úgy határozott, hogy „bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv nem fog használatni.” Nyilvánvalóan a II. József által képviselt németesítő politikára szintén választ kívánt adni a törvényhozók döntése, miképpen az is természetes volt, hogy a közügyek intézésére ekkor már egyre kevésbé alkalmas a latin, de várható volt ellenézés az ország nem magyar lakói részéről is, aminek a horvát követek határozottan kifejezést is adtak. Kérdés volt tehát, hogy a modern nemzet megteremtéséhez vezető úton hogyan sikerül válaszolni a többnyelvű ország sajátos dilemmáira. A felvilágosodás gondolkodásában jelen volt a közös haza – benne a különböző nyelvű közösségek – egysége, a hungarus hagyomány. Voltak, akik

a nyelvek toleráns egymás mellett élése mellett érveltek. Érdemes idézni a statisztikus Magda Pált: „Azért tehát, hogy Magyarországban sokan beszélünk németül és tótul, nem Német és Cseh, hanem Magyar Országnak vagyunk Polgárai. Szabad legyen a Magyar Polgárnak szint úgy mint deákul, tótul és németül tetszés szerint beszélni és írni is.”¹ Tizenkét évvel később az ún. Pyrker-pörben Toldy Ferencék Kazinczy németből készített fordítása kapcsán viszont már egyértelmű elkötelezettséget várnak el a magyar nyelvűség mellett.

Ebben az áttekintésben a *Hymnus* hazai fordításairól kívánunk – nem teljes – képet adni.

1844-ben lett a magyar nyelv államnyelv, ez egyúttal a *Hymnus* megzenésítésének éve, aminek nagy jelentősége volt kultusza szempontjából. Ettől az évtől kezdve az országgyűlésben, az oktatásban és a törvénykezésben meghatározó szerephez jutott a magyar nyelv, ám tudjuk, hogy korántsem jutott ezzel nyugópontra a hazai nyelvek együttélésének a kérdése. A gyakorlatban egyébként számos területen (a népiskoláktól a megyegyűléseken át a gazdasági, társasági és vallási életig) érvényesülhettek az ország más nyelvei. Még az is elmondható, hogy ezeken a nyelveken – bármennyire különösnek látszik is – szintén megtalálhatók a Magyarországhoz mint hazához fűződő identitás kifejeződései.

Többek között ezért tartom jogosnak a múltba visszatekintve hazai nyelvekről beszélni. Hazai nyelvek, amelyek persze a miénktől különböznek, de mégsem úgy idegenek, mint azok, amelyeknek semmi közük nem volt az országhoz. Kulturális örökségünket tekintve pedig közéjük tartozik „apanyelvünk”, a latin. Így nevezném hazai nyelvnek a horvátot, németet, románt, ruszint, szerbet,

szlovákot és szlovént. Bizonyos fokig természetes volt, hogy a többnyelvű országban kezdtek lefordítani hazai nyelvekre azt a verset, amely az 1840-es évektől vált fokozatosan magyar nemzeti jelképpé. Persze rögtön azt is hozzá kell tenni, hogy a modern nemzetképzés folyamatában a közös haza számos, nem magyar anyanyelvű polgára szembekerült a „Nyelvében él a nemzet” gondolatával, ha az a nyelv csupán a magyar lehetett. Mások viszont föltehetően úgy gondolták, hogy az anyanyelvükön megszólaló magyar himnusz erősítheti a hazában élő népek összetartozását. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy nemzeti feszültségek idején – s ilyenek gyakran voltak az elmúlt kétszáz évben Közép-Európában – a jelképek ellenérezést is kiválthattak. Különösen akkor, ha vannak olyan népcsoportok az országban, amelyek nem óhajtanak azonosulni a magát államnemzetnek tekintő többség szimbólumaival. Magyarországon a 19. század végétől találkozhattunk ilyen esetekkel. Egyes nemzetiségi vidékeken a *Hymnust* a magyarosítás eszközének tartották. Tanították a népiskolában, és az ünnepségeken magyarul kellett énekelni.

Nem egy irodalmi műben olvashatunk a magyar himnusszal kapcsolatos botrányokról a szlovákoknál, a románoknál és a horvátoknál. Például Ján Čaják szlovák író *Rodina Rovesnych (A Rovesny család, 1909)* című regényében. Miroslav Krleža, a 20. századi horvát irodalom klasszikusa a legenda szerint pedig fejelemet kapott, mert nem volt hajlandó énekelni a pécsi hadapródiakolában. Szomorú firtora a közép-európai sorsnak, hogy 1920 után az utódállamokban a magyar himnusz nyilvános éneklése számított kihágásnak. Emlékezetes képet festett egy ilyen érsekújvári esetről *Iskola a magyarságra* című visszaemlékezésében (Budapest, 1939) Jöcsik Lajos.

„Szeretni az emberiséget: ez minden nemes szívnek elengedhetetlen feltétele. Az emberiség egésze nem egyéb számtalan háznépkekre oszlott nagy nemzetségnél, melynek mindegyik tagja rokonunk, s szeretetünkre és szolgálatainkra egyformán számot tart.”

■ (Kölcsey Ferenc: *Parainesis*)

Az viszont nem állja meg a helyét, amiről jó évtizede Elena Mannová, jeles szlovák történész írt, hogy a Gotterhaltéval, az osztrák császárhimnusszal (amelynek volt cseh, magyar, lengyel, horvát, szlovén, román, olasz, ukrán és újhéber változata) ellentétben Kölcsey versét nem fordították volna le hazai nyelvekre.² 1902-ben készítette a szlovák fordítást Margócsy József evangélikus lelkész és egyháztörténész (1837–1917), aki a losonci állami tanítóképzőben a szlovák nyelv tanára volt.³ Külön kutatást érdemelne a hazai nem magyar nyelvű tankönyvek vizsgálata. Ezekben az olvasókönyvekben, elemi vagy polgári iskolai tankönyvekben legtöbbször a *Hymnus* első verszaka kapott helyet. Bizonyára nem véletlen, hogy számos német fordítása született Kölcsey költeményének. Nagy szerepet játszott ebben a hazai németiség jelentős részének magyarországi patriotizmusa. A Petőfit fordító Karl Maria Kertbeny (1824–1882) 1854-ben jelentette meg átköltését fordításkötetében.⁴ A *Hymnus* következő német változata 1873-ban látott napvilágot, ennek Julius Nordheim volt a fordítója.⁵ A magyar költészet érdemes német fordítói közé tartozott Gustav Steinacker (1809–1877) bécsi születésű evangélikus lelkész, aki 1874-ben adta ki fordításkötetét, melyben szintén helyet kapott Kölcsey verse.⁶

Kevésbé ismert tény, hogy a teljes *Hymnus* első olasz fordítása még az első világháború előtt született. Kölcsey verseinek és versfordításainak 2001-ben megjelent kritikai kiadása nem tünteti föl. Antonio Fonda (1852–1913) Dalmáciá-

ban született, tanítóképzőt végzett, majd 1873-ban került Fiumébe, mintegy 36 esztendőn keresztül tanított olaszul földrajzot és történelmet a kikötőváros iskoláiban, emellett verseket írt, tankönyveket fordított és kritikákat közölt. 1908-ban jelent meg fordításában *Az ember tragédiája* olaszul. Halála után három évvel került bele Kölcsey *Hymnus*ának fordítása a magyar eredeti mellett a fiumei polgári iskolák olasz nyelvű magyar irodalmi olvasókönyvébe.⁷

Horvát-Szlavonország az 1868-as magyar–horvát kiegyezés után széleskörű autonómiát élvezett, s ebbe beletartozott a saját nemzeti jelképek használatának a joga. Antun Mihanović 1835-ben tette közzé *Szép hazánk* című költeményét, melyet a horvát közvélemény az 1891-es zágrábi országos gazdasági kiállítástól kezdve fogadott el nemzeti jelképnek. A magyar himnuszra nem kevesen úgy tekintettek a Dráván túl, mint nálunk a Gotterhaltéra. Így nem is került napirendre Kölcsey versének horvát fordítása. Készült viszont a magyarországi horvátok bunyevác nyelvváltozatában *Hymnus*-fordítás iskolai olvasókönyv számára.⁸

Újabb horvát fordítása 2003-ban született Zeljka Corak neves műfordító, esszéista tollából; először a Horvát Írószövetségben hangzott el, nyomtatásban pedig a Vijenac című kéthetente megjelenő lapban látott napvilágot.⁹

Az egykori Nyugat-Magyarország – Vas és Zala – szlovénjai évszázadokon keresztül használtak egy regionális nyelvet. Magyarul vendnek nevezték ezt a

Ezt a fordítást jelentette meg 1942-ben (amikor a Vendvidék néhány évig ismét Magyarországhoz tartozott) a helyi Evangélikus Kalendárium.¹⁰ Művelődéstörténeti érdekesség, hogy irodalmi szlovén nyelven ugyan máig nem létezik Kölcsey verse, 2004-ben azonban új változatban jelent meg Szentgotthárdon muravidéki nyelvváltozatban Suzana Guoth szombathelyi tanár fordításában.¹¹

1 MAGDA Pál: *Magyar Országának és a határozó vidékének legújabb statisztikai és geográfiai leírása*, Pest, 1819.

2 MANNOVÁ, Elena: *Kolektivna identita Slovákov = Na začiatku storocia, 1901–1914*, szerk. Dušan Kováč, Bratislava, 2004, 266.

3 MARGÓCSY József: *Tót nyelvre áttett hazafias költemények*, Losonc, 1902. Második kiadása 1914-ben jelent meg. Az első kiadásban fordítástechnikai megjegyzésekkel magyarázta eljárását. Karol Tomis szlovák irodalomtörténész (Irodalomtörténeti Közlemények, 1999/12.) Margócsy fordításait alacsony színvonalúnak ítélte.

4 KERTBENY, Karl Maria: *Album hundert ungarischer Dichter*, Dresden–Pest, 1854, 84–86.

5 NORDHEIM, Julius: *Ungarische Gedichte*, Budapest, 1873, 5–7.

6 STEINACKER, Gustav: *Ungarische Lyriker von Alexander Kisfaludy bis auf die neueste Zeit*, Leipzig–Pest 1974, 52–54.

7 SUSMEL, Eduardo: *Lecture ungheresi, Parte 2., Per le scuole cittadine e medie della città di Fiume*, Fiume, 1916, 333–334.

8 *Himna* (Fordító megjelölése nélkül) = *Bunjevacka i sokacka citanka*, Szent István Társulat, Budapest, 1939, 8.

9 CORAK, Zeljka: *Dan madarske kulture – rodendan madarske himne (A magyar kultúra napja – a magyar himnusz születésnapja) = Vijenac (Zágráb)* 2004. január 22.

10 *Himnusz = Evangélski kalendar (Naptár)* 1942, 49.

11 Ferenc KÖLCSEY: *Himna (prekmurski prevod) = Porabje (Monoster)* 2004. február 12. 7.